

הסדר שבחיים | נחל אלגד שהם עיון בתורה פ"ב בליקוטי מוהר"ן תנינא

א.

שתי תנועות יש לו לאדם במהלך חייו. עיתים, הולך לאדם 'כסדר' והוא מרגיש 'מלאות' בחייו. עיתים, פוקדות את האדם צרות מצרות שונות. מין רצף אירועים שיוצר מחנק בגרון. האדם הולך ומשתקע בחלל הפנימי של עצמו. נראה לו, שהעולם תוקף אותו מכל כיוון והוא מרגיש אבוד. שתי התנועות מלוות את האדם לאורך חייו: הוא חש אותן על בשרו, חי אותן ומתמודד איתן.

אדם בעל נטייה רוחנית, יזהה את התנועות הללו כאופנים שונים של קשר בינו ובין א-לוהים. מתוך כך, יקבלו תנועות אלו משמעות דתית ויתפסו מקום מרכזי בתהליכים העוברים על נפש האדם.¹ שתי תנועות אלו, הן לא רק אופני קשר בין האדם לקב"ה, אלא הן אופני התגלות של הקב"ה בעצמו. הקב"ה ברא את העולם בשילוב מידת הדין ומידת הרחמים;² כלומר, בצורות אלו הוא מתגלה בעולם.

חלק מהותי ומרכזי בתורת החסידות הוא הבנת התהליכים העוברים על האדם. זו פעולה לה נצרך האדם כדי להיטיב להכיר את עצמו, ובעצם, כדי ליצור חיבור

¹ בעקבות כך, היוו תנועות הנפש בסיס לתורות רבות בתורת החסידות לענפיה השונים.
² ראה את המדרשים על בראשית, כמו למשל: "ברא א-לוהים ולא נאמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה במדת הדין לברוא את העולם, וכיון שראה שלא היה יכול לעמוד במדת הדין לברוא, שיתף עמה מדת הרחמים, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' א-לוהים ארץ ושמים" (מדרש אגדה בראשית, פרק א).

עמוק יותר בין הגוף והנפש. תורת החסידות מבקשת להביא את המבט הרוחני לעולם המלא בחומר, ובמילים אחרות, לזהות את הרוח השורה בתוך החומר.

בתורה פ"ב בליקוטי מוהר"ן תנ"גא, בה נעסוק במאמר זה, בוחר ר' נחמן לפתוח עם תיאור של שתי התנועות הללו. הפתיחה בה מתחיל ר' נחמן מהווה הגדרה, זיהוי והכרה במידות אלו. הכרה זו, כאמור, הכרחית להתמודדות הנפשית איתן ולעבודה הפנימית של האדם.³ תורה זו נאמרה על-ידי ר' נחמן קרוב לחודש אלול, והיא ממשיכה, מתכתבת ומרחיבה מכיוונים נוספים, את תורתו של ר' נחמן על הענווה, על תהליך התשובה (לאורך החיים ובכל היקפם) ועל תיקון השכינה.⁴

כי תצא למלחמה וכו'. כתיב אחר וקדם צרתני, זה בחי' כסדר ושלא כסדר. קדם, הוא בחי' כסדר, בחי' אלף בית כסדר. ואחר, הוא בחי' תשר"ק, שלא כסדר. וזה בחי' אדם וחווה, כסדר ושלא כסדר. הוי"ה במילוי אלפין גימטרי"א מ"ה, אדם. וחווה, הוא בחינת מלכות פה ותורה שבעל פה קרינן לה. וחווה לשון דבור, כמו שכתוב ולילה ללילה יחווה דעת, היינו מלכות פה. כי המלכות נקרא דיבור, על שם כי אין מלך בלא עם, ואין העם יודעים רצונו אלא אם כן כשהמלך מגלה מחשבתו ורצונו לתוך דיבורו. נמצא שעיקר הנהגות מלכותו, אינו אלא על ידי דיבור.⁵

ר' נחמן פותח בציטוט פסוק מספר תהילים: "אחר וקדם צרתני ותשת עלי כפכה".⁶ בכדי להבין את הצירוף של הפסוק בתורה זו, יש להמשיך ולקרוא את המזמור כולו. במזמור זה, דוד המלך מתאר את א-להים כמי שסובב אותו בכל דרכיו וכמי שמלווה אותו הן בעליות והן במורדות: "אנה אלך מרוחק, ואנה מפניך אברח? אם אסק שמיים - שם אתה, ואציעה שאול - הנך".⁷ המצודות דוד (על אתר) פירש פסוק זה באופן הבא:

אחר וקדם - צרת עלי מסביב מאחור ומקדם לבל אברח ושמת עלי כפך להכות בי רצה לומר אני תמיד בידך ואין לי מנוס והמשיל הדבר לאנשי חיל הצרים על עיר מסביב לבלי תת יוצא ומכים בהם כרצונם.

³ ר' נחמן עסק בהרחבה בחשיבות הכרת תנועות הנפש, ובפרט בתורה ו' בליקוטי מוהר"ן: "וכשרוצה אדם לילך בדרכי התשובה, צריך להיות בקי בהלכה. וצריך להיות לו שני בקיאות, היינו בקי ברצוא, בקי בשוב".

⁴ עיין בתורות א' ו-ו' בליקוטי מוהר"ן, וכפי שיבואר לקמן.

⁵ תורה פ"ב, ליקוטי מוהר"ן תנינא. כל המבואות לקמן הן מתורה זו, אלא אם צוין אחרת.

⁶ תהילים קל"ט, ה.

⁷ שם, פס' ז-ח.

ריבוננו של עולם מתגלה באופני גילוי שונים: הן בהתגלות של אחר, של שואל, התגלות של 'המקומות הנמוכים' שאין בה הארה ישירה, שאין בה 'פנים'; והן בהתגלות של 'קדם', של עליות, של שמים. זו התגלות של סדר וזרימה של החיים: "על מי מנוחות ינהלני". לאן שלא אברח, אומר דוד המלך, תמיד אני ביד ה' ואין לי מנוס.

ר' נחמן קורא לגילויים האלו בשמות: להארה המסודרת הוא קורא אָדָם (מילה המסודרת ע"פ סדר הא"ב), מילה המוכרת כגימטרייה שווה לשם הוי"ה במילוי אלפין. המילה אדם מרמזת לאורות מתוקנים ולהארות ברורות. היא מסמלת את הגילוי האלוקי בעולם כפי שהוא כשלעצמו, ללא התייחסות, הצטמצמות וירידה אל העולם. להארה השנייה קורא ר' נחמן בשם תְּוָה, הארה שלא-כסדר (בניגוד למילה אדם, חוה מסודרת ע"פ סדר תשר"ק, שהוא סדר הפוך). חוה מבטאת את הגילוי של האלוקי במציאות. זהו אור מצומצם שיש לו שייכות ויחס לעולם בו הוא מאיר.⁸

תפקיד האדם, מסביר ר' נחמן, הוא להביא לייחוד של אדם וחוה, לחיבור בין ההארות, וזאת כדי להשפיע שפע בעולם. חיבור זה של פנים בפנים הוא חיבור שמים וארץ, הווה אומר, חיבור ההארה הזכרית הגבוהה שמעבר לעולם, עם ההארה הנקבית - המכירה במציאות - מביא לעולם שפע ויוצר איזון במציאות. נדייק: היחסים בין ההארות האלו הם של בעל ואישה; אין כאן עודפות והיררכיה, כי אם היכרות, קבלה והכלה. בהמשך התורה, יבאר ר' נחמן, שתפקידו של האדם הוא לשמור על תקינות הקשר. כאשר היחסים מתוקנים ונוצרת הרמוניה, ממילא מגיע שפע והחיים נעים על מי מנוחות. אולם, כאשר יש פגימה ביחסים, כמו חוסר איזון שנוצר כאשר אחד מבני הזוג מבקש לשלוט ברעהו, נוצר נתק והשפע לא מגיע לעולם. זהו דם הנידה שמביא להרחקה של בני הזוג אחד מהשני וגורם לקרע ביניהם.

⁸ בשפה אחרת: גילויים אלו הם בעצם שתי בחינות באלוקות: הגילוי הסְדָרִי הוא בחינת אור 'סובב כל עלמין', שאינו ביחס לעולם אלא מקיף אותו מלמעלה; מעלה ומטה כולם שווים בעיניו. גילוי נוסף הוא האור הנקרא 'ממלא כל עלמין', הממלא את העולם דווקא מתוך ההצטמצמות שבו, מתוך ההתייחסות שלו לעולם. שני הגילויים הללו נצרכים גם יחד, וישנה מערכת קשרים בין שניהם, כמו שמבואר אצל אדמו"ר הזקן בחלק השני של ספר התניא, שער יחוד והאמונה.

נחזור לעניינינו: היאך יוצר האדם איחוד של אדם וחוה, איחוד של שמים וארץ?
 כיצד יכול האדם להשיב את השפעת האלוקי לעולם?

זוהי פי', מלכות פה. וזה שאנו רואים, שלפעמים הולך להאדם שלא כסדר. כי שלימות של כל הדברים אינו אלא כשהם מיוחדים ומקושרים בו יתברך, כי השלימות והמלוי היא החיות, כי אבר שנסתלק ממנו החיות, אזי נקרא חסרון. והחיות היא המוחין והשכל, כמו שכתוב והחכמה תחי' וכו'. והחכמה הוא בחי' מ"ה, כ"ח מ"ה [...] היינו, הקדוש ברוך הוא הוא חיות של כל הדברים, כמו שכתוב ואתה מחיה את כולם. נמצא זאת הבחי' מלכות, חוה, כשהיא מקושרת לאדם, לבחי' מ"ה, היינו להקב"ה, אזי יש לה שלימות [...] ומי שמחלק בחי' חוה מלכות לעצמו, שאומר אנא אמלוך, בזה הוא מחלק ומפריד אותה מהקב"ה, אזי אינה בשלימות. כי עיקר חיותה, מ"ה, היינו השכל.

השכינה, או בשמה האחר המלכות, היא הגילוי הנקבי המתגלה בעולם שלנו. השכינה אמנם מצמצמת ומסתירה חלק מהאור הזכרי הגבוה יותר, אך צמצום זה הינו הכרחי בשביל היכולת של האור להיקלט במציאות. וכל זאת מדוע? חוה, הנקראת בשם של דיבור, כדברי הפסוק "ולילה ללילה יחוה דעת"⁹, מגלמת את הבחינה המלכותית של הגילוי האלוקי בעולם, כוח המלכות. כוחו של מלך אינו בא לידי ביטוי אלא בדיבור שלו: הוא מצווה והנתינים מבצעים. גם הקב"ה, כמלך, מקיים את רצונו דרך הדיבור: "הוא אמר ויהי הוא ציווה ויעמוד"¹⁰. השכינה, אם כן, הכרחית כדי לגרום לאור הא-לוהי להיות רלוונטי למציאות-נתינים. כל עוד נשאר האור בצורתו הזכרית, הוא אינו יכול להשפיע במציאות והוא נשאר חסר משמעות מצד הנבראים.¹¹

אולם, ההארה של השכינה טומנת בקרבה סכנה גדולה, כי ביחסים של מלך-נתינים יכול הנתין לבחור לא לקיים את צו המלך (כמו שיורחב לקמן). מצב זה מתואר בקבלה כמוות: "רגליה יורדות מוות"¹². המוות הוא מצב של העדר הקדושה בו יש נתק בין הבריאה לבוראה. מצב זה, יכול לצמוח דווקא פה, בעולם שלנו, שהוא מקום של חופש וספיקות, של טוב ורע. ר' נחמן יסביר,

⁹ תהילים י"ט, ג'.

¹⁰ תהילים ל"ג, ט'.

¹¹ בעצם, המלך מגלם שתי בחינות: בחינה אחת היא עצם מלכותו, עצם מעמדו כמלך של העם. ככזה הוא מגלם את הראש של העם, את הכוח שיוצר ממש את העם. בחינה שנייה היא היחסים שלו עם העם. זו בחינה בעייתית, משום שהיא מצמצמת את היות המלך מי שיוצר את העם בעצמו והופכת אותו לפונקציה בשדה היחסים של המלך/עם.

¹² משלי ה', ה'.

שגאולת השכינה היא החזרת הקשר שבין העולם ובין הבורא, בין הנתין למלך. החזרת הקשר שבין העולם לקדוש ברוך הוא מתבטאת בהעלאת המודעות של העולם המוגבל שלנו אל מה שמעבר לו. זוהי העלאת המציאות אל מקום שיש בו מודעות לנשגב, מודעות לקודש; מקום שבו שורה קדושה.

אכן, ישנו פער, חלל פנוי, שיוצר אופציה של נתק בין הנבראים לבורא. העולם הזה נעדר מגילוי אלוקות שלם, זהו ייחודו, אך גם כן הסכנה הטמונה בו. אם נחזור אל משל המלך והנתינים, גדולתו של המלך מתבטאת דווקא בבחירה שלו בידי העם. אבל מאידך, המקום הזה מאפשר שלא לבחור בו, שלא לקבל מרותו. השלמות של כל הדברים, כלשונו של ר' נחמן, היא כאשר הם מיוחדים ומקושרים בו, כאשר הוא מולך בעולם. נסביר זאת: שם הוי"ה, המבוטא על ידי ספירת החכמה, הוא זה המחייה את העולם והנבראים, כדברי הפסוק: 'החכמה תחייה בעליה'.¹³ החכמה היא זו הנותנת קיום ממשי לאדם, היא שמעניקה פשר ומשמעות לחייו. מבחינה אחרת אפשר לומר כי שם הוי"ה מגלם את ההשתלשלות של הספירות כולן מקוצו של יו"ד, ספירת הכתר, ועד ה' תתאה - השכינה, כלומר הביטוי והגילוי האלוקי כלפי העולם הממשי שלנו.

אלא שמעבר לחיות הוא גם זה היוצר את המלוכה של "מלכותו בכל משלה".¹⁴ למעשה, הקשר בין החיות הפנימית הנובעת משם הוי"ה ובין ההופעה האלוקית בעולם, איננו 'מחויב המציאות', עד כדי מצב שאדם יכול לחיות ללא כל מודעות והתייחסות אל מקורו של עולם. עבודתנו, אם כן, היא הקמת השכינה מעפרה: לקשר את העולם הזה למקורו, לייחד אותו בחזרה אל השורש שלו, אל 'מי שאמר והיה העולם'.

ר' נחמן מתאר את האדם שהולך לו 'שלא כסדר' כמי שמתנגד לייחוד הזה, כמי שמבקש את המלוכה לעצמו ובכך מנתק את הבורא מן העולם. ר' נחמן מתאר אדם כזה כמי שצועק 'אנא אמלוך'. ביטוי הלקוח מתיאור שבירת כלים הקבלית. בתורה הראשונה בליקוטי מוהר"ן פותח ר' נחמן בצורך של האיש הישראלי לקשר חכמה ומלכות יחדיו:

כי איש הישראלי צריך תמיד להסתכל בהשכל של כל דבר. ולקשר עצמו אל החכמה והשכל שיש בכל דבר. כדי שיאיר לו השכל שיש בכל דבר.

¹³ קהלת ד', י"ב.
¹⁴ תהילים ק"ג, י"ט.

להתקרב להש"י ע"י אותו הדבר. כי השכל הוא אור גדול ומאיר לו בכל דרכיו. [...] וזה בחי' חית לשון חיות. כי החכמה והשכל הוא החיות של כל דבר כמו שכתוב החכמה תחיה וכו'. אך מחמת שאור השכל גדול מאד. א"א לזכות אליו כ"א ע"י בחי' נון שהוא בחי' מלכות [...] אבל מי שאינו מקשר עצמו אל השכל והחכמה והחיות שיש בכל דבר. זה בחי' עשו. שבזה את הבכורה. [...] וזה בחי' מלכות הרשעה בחי' לבנה דסט"א.

ישנה חיות אלוקית הנחבאת בלבושי העולם הזה ועלינו להתבונן בה ולהתקשר אליה. עלינו לגלות ולהאיר את החיות המלוכשת בכל דבר. החיפוש אחר החכמה והשכל שבכל דבר, יוצר את הקישור שבין העולם נעדר האלקות, השוכן בתוך גבולות והעדר גדול של חלל פנוי, אל הנשגב, אל הקב"ה בעצמו. ר' נחמן מסביר, שאת האור האלוקי שלמעלה מן העולם איננו יכולים להשיג סתם כך, אלא דווקא על-ידי המלכות, על-ידי ההתלבשות של אותו אור בגדר, בגבול. יתרה מכך - היכולת לזהות ולהכיר שיש מה שלמעלה ממה שאני משיג ומכיל, מביאה לענווה, למלכות מתוקנת, המתוארת שם כמידתו של יעקב. עשו, לעומת זאת, מייצג את המלכות של הסטרא אחרא. כלומר, את הגדלות שאיננה מוכנה להכיר במה שלמעלה ממנה, שאיננה מקשרת את החיות האלוקית עם העולם, את הגבול במה שלמעלה מהגבול. ואף יותר מכך - איננה מכירה בכלל בקשר שכזה.

כחלק מצורת הלימוד הקבלית, עוסק ר' נחמן באותיות ובשפה. דיון זה מרחיב את מהלך דבריו עד כה ומבאר אותם יותר:

ובחי' כסדר, נקרא יוד. שמלכות הנקרא דלי"ת, לית לה מגרמה כלום, והקב"ה ממשיך לה חיות החכמה, הנקרא יו"ד, וזה יו"ד וא"ו דלי"ת. וזה אחר וקדם צרתני ותשת עלי כפיך, אל תקרי כפיך אלא כפיך, היינו יוד גימטרי' כף. וכשמחלק את הד' לעצמו, וממשיך לעצמו חיות ממנה, אזי נעשית לו שלא כסדר, דוי. מיוד נעשה דוי. וזה וכל לבב דוי, כי כשהולך לאדם שלא כסדר, זה לו מחלת לב, כמו שכתוב תוחלת ממושכה וכו'. וכשרואה אדם בעצמו שהולך לו שלא כסדר, ידע שיש לו גדלות, היינו אנא אמלוך. יעשה תשובה, וישפיל את עצמו, ויהיה בחינת מ"ה, כמו שכתוב ונחנו מ"ה. ואזי נחזר חוה לבחינת אדם, לבחינת מ"ה, ונעשה כסדר, היינו אחר וקדם וכו' כפיך היינו יו"ד."

ספירת המלכות מתוארת כאות דל"ת - "דלית לה מגרמה כלום" - כמי שאין לה מעצמה כלום.¹⁵ היא רק מקבלת את האורות שמעליה ולא מאירה בעצמה. כמו הלבנה, המקבלת את אור השמש אך לא מאירה בעצמה. החכמה מזוהה עם האות יו"ד המסמלת את הנקודה הבסיסית המאירה ממקורה הגבוהה. הנקודה המופשטת שמעל להתפרטות, לגבולות ולציורים ספציפיים. החכמה מחייה את המלכות, את העולם שלנו. החיבור שנעשה בין החכמה למלכות, בין הראשית לאחרית, מתואר דרך האות וי"ו, שצורתה היא מעין צינור המחבר מעלה ומטה. צירופם של האותיות יכול להתפרש בשני אופנים, צירוף דו"ו וצירוף יו"ד, והוא תלוי במעשה האדם, כפי שמסביר ר' נחמן: אם אדם מערער על מלכות א-להים וטוען ל'אנא אמלוך' אזי נעשה דו"ו. היו"ד-חכמה נעשית כפופה אל מלכות האדם. לעומת זאת, כאשר בטל האדם אל מלכות שמיים ויודע הוא את מקומו, אז הוא יוצר צירוף יו"ד - שהוא כסדר א"ב. זהו מצב של זיווג שלם, של אדם וחוה. כאשר ממשיך האדם את המלכות לעצמו, הוא יוצר צירוף דו"ו שהוא לשון נידה,¹⁶ מצב בו אין זיווג ראוי ושלם. בייחוד שכזה, לא פלא שירגיש האדם צער וכאב.¹⁷

ר' נחמן משיא עצה לתיקון לאלו שבאה להם מחשבות גדלות ומלוכה, ובעצם, לאלו שהחיים לא מאירים להם והולכים ל'לא כסדר'. על האדם לחזור להכיר במלכות א-לוהים. משום שכאשר הוא משפיל את עצמו ומכיר באפסיותו אל מול המרחב האלוקי, המרחב הקוסמי, הוא מחזיר את 'חוה' ל'אדם', מקשרם ומזווגם מחדש. הוא יוצר זיווג.

החכמה, ע"פ ספר הזוהר,¹⁸ היא ההכרה של ה'מה': "מה אנחנו מה חיינו".¹⁹ בעצם, ככל שההכרה האנושית גדולה יותר ורחבה, כך צריכה לגדול הענווה של

¹⁵ ביטוי זה מופיע בווהר פעמים רבות. למשל: "דלית לה נהורא מגרמה כלל" (חיי שרה, דף קכ"א ע"א); וכן בתלמוד: "גימ"ל דל"ת - גמול דלים, מאי טעמא פשוטה כרעיה דגימ"ל לגבי דל"ת - שכן דרכו של גומל חסדים לרוץ אחר דלים. ומאי טעמא פשוטה כרעיה דדל"ת לגבי גימ"ל - דלימציה ליה נפשיה. ומאי טעמא מהדר אפיה דדל"ת מגימ"ל - דליתן ליה בצניעה, כי היכי דלא ליכסיף מיניה" (בבלי שבת, קב, ב).

¹⁶ עיין ויקרא ט"ו, ל"ג.

¹⁷ עיין ישעיהו א', ה'.

¹⁸ למשל: תיקוני זוהר, תקונא שתיין ותשע (המתחיל בדרך צ"ט ע"א) "וכלא חכמה כח מה".

¹⁹ **סדר רב עמרם גאון**, ברכות השחר: "רבון כל העולמים לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים, מה אנו מה חיינו מה חסדנו מה יגענו מה ישענו מה כחנו מה גבורתנו מה נאמר לפניך ה' אלהינו, הלא הגבורים כאין לפניך ואנשי השם כלא היו וחכמים

האדם, ההכרה שעוד רב הנסתר על הגלוי, שיש עוד 'גבוה מעל גבוה'.²⁰ למול זאת, העמדה הנפשית של החוטא היא בקשת הגדלות, הגאווה והעצמת היכולת האנושית. כך מסביר זאת ר' נתן:

עיקר התשובה הוא ההכנעה והשפלות [...] כי כל החטאים נמשכין מבחינת שלא כסדר כשמחלקין אותה לעצמו דהיינו על ידי גדלות כי משם אחיזת כל הדינים, שמשם אחיזת היצר הרע והקליפות שמהם כל החטאים.²¹

ר' נתן מסביר שתחילתה של התשובה היא הדמימה של האדם, ההכרה בגבול היכולת האנושי, ואולי אף באפסיותה. החכמה היא המחיה בעליה, היא מקור בנינו של עולם, וכאשר היא נפרדת ממנו, העולם חסר שפע. דרך דברים אלו אפשר לקרא בצורה חדשה את המשנה המוכרת במסכת אבות:

הוא היה אומר כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו.²²

מערכות היחסים בין האנושי לאלוקי, מקבילות באופנים שונים. חוויות החיים הינן השתקפות מסוימת לקריאות האלוקיות אל האדם, ועל האדם לבחון את עצמו, לבחון את טיב הקשר שלו עם הבריות הסובבות אותו, עם א-לוהים, עם העולם.

ב.

עד כה עסקנו בתשובה בתחומה האישי, אך לעולם תהיה התשובה חסרה ללא התקשרות אל המרחב הלאומי - כנסת ישראל. כפי שהמדד לגדלות (בהברה אשכנזית) נמצא בתחום האנושי, ביחסים שבין אדם לחברו, כך התשובה עצמה תשתלם על-ידי היציאה מן האני הפנימי אל המרחב האנושי. כלומר, מרכיב מן התשובה הוא ההתקשרות אל השורש המשותף והעצמאי של כנסת ישראל, אל עם ישראל ואף אל הפחותים שבהם. וכך ר' נחמן ממשיך:

כבלי מדע ונבונים כבלי השכל. כי כל מעשה ידינו תהו וימי חיינו הבל לפניך ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל".
²⁰ "וצריך הצדיק להראות לדרי מעלה, שאינם יודעים כלל בידיעתו ית', שזה בחי' השגה של מה, בחי' מה חמית מה פשפשת, בחי' איה מקום כבודו", ע"ש בליקוטי מוה"ר"ן תנינא, תורה ז'.
²¹ ליקוטי הלכות אורח חיים, הלכות נטילת ידיים, הלכה ג'.
²² משנה אבות, פרק ג' משנה י'.

ועיקר התשובה הוא בחודש אלול, כי הם ימי רצון שעלה משה לקבל לוחות אחרונות, ופתח דרך כבושה לילך בה. והדרך שעשה משה הוא כך, שמשה קשר את עצמו אפילו לפחות שבִּישׂרָאֵל, ומסר נפשו עליהם, כמו שכתוב ואם אין מחני נא [...] וזה פירוש כולו סג יחדיו, אפילו כשאני רואה אחד מישראל, שסג מכל וכל מהקב"ה, אעפ"כ צריך אני שנהיה יחדיו, צריך לייחד ולקשר עמו, כמו שעשה משה. כי יש בחי' אלקות אפילו בדיוטא התחתונה, אפילו בעשרה כתרי דמסאבותא, לקיים ומלכותו בכל משלה [...] נמצא שבפחות מישראל יש בו בוודאי איזה אלקות, ועל ידי זה אני יכול להיות יחדיו עמו, וזה כולו סג יחדיו.

ר' נחמן מחזיר אותנו אל המעמד בו נאמרת התורה: בלב ימי אלול, בעיצומם של העבודות הרוחניות של התשובה בחודש הסליחה והמחילה, כשלאחריהם עשרת ימי תשובה, ובסופם הפסגה, השיא - יום הכיפורים, היום בו נמסרו לוחות שניים למשה רבינו. מעמד הר סיני בפעם השנייה, הוא מודל לתשובה הכללית של עם ישראל לאחר חטא העגל. משה רבינו, בימי הרצון של חודש אלול, סלל שביל, דרך כבושה לילך בה גם שנים רבות אחר כך, דרך לכל אחד ואחת.

מהי התשובה של משה רבינו? ר' נחמן מסביר כי משה קשר את עצמו עם כללות ישראל, עם כל אחד ואחת מהעם. הימים שלפני ראש השנה בפרט, וארבעים ימי הסליחה של חודש אלול בכלל, הם ימי ההמלכה שלנו את הקב"ה. הקישור הנשמתי בין כל נתיני המלך, ההתאגדות האזרחית שלנו, היא חלק מתהליך ההמלכה השלם. תהליך שבו מכריז העם כולו, החברה כולה על ההמלכה, על קבלת העול.

ואולי ישנה בפסקה זו אף יותר מכך. על אף שפעמים רבות עיסוקו של ר' נחמן מתמקד בתחום הנפש הפרטית, נדמה כי בפסקה זו הוא פונה דווקא אל התחום האנושי-ציבורי, אל ה'כלליות הישראלית'. ר' נתן מסביר שהתשובה השלימה היא החיבור אל המקור השלם, אל כנסת ישראל, ובמילים אחרות - ההתקשרות עם כל אדם מישראל יהיה מי שיהיה,²³ זאת מכיוון, שהוא חלק מהחטיבה

²³ זוהי עבודתם של הצדיקים, מסביר ר' נתן: "ועל כן צריכין לידע שזה עיקר דרך התשובה שעשה משה באלול, והצדיקים אמיתיים והכרוכים אחריהם ממשיכים דרך זה בכל שנה ושנה, שהעיקר הוא במה שיודעים ומודיעים בכמה לשונות ואזהרות וכוונות הרבה בלי מספר שה' יתברך עדיין עמנו עם כל אחד ואחד אפילו עם החוטא הגרוע שבכל העולם כולו, כי מלכותו בכל משלה בחינת ואציע שאול הנך, וכל זמן שהאדם חוזר זאת ברעתו וליבו ומכניס זאת בלבו באמת בבחינת וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא הא-לוהים בשמיים ממעל ועל הארץ מתחת וכו'" (ליקוטי הלכות, הלכות עדות הלכה ה').

הגדולה של מלכות ה' בעולם, שכן עם ישראל הם "ממלכת כהנים וגוי קדוש"²⁴ בעצמות. עשרות שנים אחר אמירת תורה זו, ילמד הרב קוק כי התקשרות זו הינה חלק יסודי בתהליך התשובה. התורות של ר' נחמן שונות במובנים רבים מתורותיו של הרב קוק, אך נדמה לי שכאן ישנה נקודת דמיון וקרבה ביניהם, שהשוואה שלהם תיצור עניין ומשמעות:

צריך אדם להיות מחובר תמיד עם תמצית הטוב האלהי המקושר בשורש הנשמה של כנסת ישראל כולה ובזה הוא זוכה לתשובה. כי תמיד יגלו נגד עיניו גרעונותיו וחטאיו, שהם נובעים ממקור ההתנכרות, שהתנכר לאומה האלהית. שהיא צור חוצב ומקור כל הטוב שבו. אל יבהל מלהיות מחובר עם שורש נשמת האומה כולה, אע"פ שבהסתעפות הענפים הפרטיים נמצאים ג"כ רשעים וגסים, אין זה מגרע במאומה את האור הטוב האלהי של כללותה. וניצוץ נשמת אלוה שרוי הוא גם בכל הנפשות הפרטיות היותר נפולות. ומתוך שכנסת ישראל חובקת בקרבה את הטוב האלהי לא רק לעצמה כ"א לכל העולם, ליקום כולו, הרי הוא בא מתוך הדבקות העזה בתוכיות נשמת האומה - לדבקות בא-להים חיים, ע"פ הברכה האלהית המלאה כל, ואור שכינה שורה עליו בכל הדרה ועוזה.²⁵

הטוב האלוקי אחוז בעם ישראל, כיוון שהוא מגלם בעצמו את הקישור של א-להים אל העולם. יכול ענף אחד מישראל להימצא רשע חלילה, אך הכללות של האומה איננה כזו ולא תוכל להיות כזו לעולם, כיוון שהיא מקושרת בקשר בל ינתק לטוב האלקי. הרב קוק אף מוסיף, בדומה לדברי ר' נחמן כאן, כי אף בנשמות הפרטיות הנפולות שרוי בוודאי ניצוץ נשמת אלוקה, עיתים באופן גלוי ועיתים באופן נסתר.

אפשר להתבונן בדבריו של ר' נחמן גם מתוך ההקשר האישי-היסטורי שלו עצמו. דובר רבות, הן בתורת ברסלב עצמה והן במחקרים אקדמיים רבים, כי לצד מלחמת חורמה שניהל ר' נחמן כנגד ההשכלה, אישית, הוא היה בקשר עם משכילי אומן וניהל איתם שיח תמידי (אף ביתו הראשון בעיר היה של משכיל אחד). כאשר ר' נחמן אומר "אפילו כשאני רואה אחד מישראל שסג מכל וכל מהקב"ה אע"כ צריך אני שנהיה יחדיו", הביטוי האישי מלמד, כי אין כוונתו רק למשה רבינו בשעתו, אלא אף עליו עצמו, ועל ההתמודדות הפרטית שלו.

²⁴ שמות י"ט, ו'.

²⁵ אורות התשובה, פרק י"ג, פסקה ג'.

כאמור, אחד ממרכיבי התשובה היסודיים והחשובים של ר' נחמן הוא ההכרה בתנועות הנפשיות וההליכה בין תנועות רצוא ושוב אלו.²⁶ עד כה עסקנו ב'דיוטא התחתונה', ב'עשרה כתרי טומאה', כלומר, בסכנה שבנפילה אל העולם ובשכחה של הקדושה. אולם, ר' נחמן ממשיך ומבאר שיש סכנה נוספת שנמצאת דווקא בעיסוק בעניינים שמימיים-רוחניים.

ועוד זאת הבחינה היתה למשה, כי כל מה שעלה למעלה יותר עליונה, מצא שם אלקים, כמו שכתוב ומשה עלה אל האלקים. כי בגשמיות אנו רואים, שיש אדם שהוא למטה בדחקות, אזי הוא עובד השם ומכיר אותו. וכשהוא נתעלה למעלה שנתעשר, אזי הוא שוכח בהקב"ה. ודוד אמר, אם אסק שמים שם אתה, אפילו בשמים שם יש הקדוש ברוך הוא, בכל עליה ועליה צריך למצוא שם הקדוש ברוך הוא. ומצינו שאלישע אחר עלה לרקיע על ידי שם, ואעפ"כ כפר בעיקר. והדבר תמוה, כי אדרבא כי כל מה שאדם נתעלה ביותר, בוודאי הוא יותר קרוב לאלקות, כי כל הטוב הוא אלקות, כמו שכתוב טוב ה' לכל. ואנו רואים בהיפך, כשאדם בא בעשירות בטוב, אזי הוא שוכח בהקב"ה. ותדע, שזה בחי' ותכחינה עיניו מראות, מחמת שנתקרב ביותר אל האור אלקות, אזי האור מכהה עיניו ומזיק לו, כמו כשאדם מסתכל בעצם השמש, אור השמש מזיק לעיניו. אבל יש בחי' סגול, כמו שכתוב וסגול כד איהי בין תרין דרועין דמלכא, שזהו בחי' ושכותי כפי עליך, כי בלא זה היה עוצם אור הכבוד מזיק למשה.

כשם שמשה רבינו יודע לקשור עצמו אף לפחותים שבישראל, אף למקומות הנמוכים בחיים האישיים והלאומיים, כך יודע משה רבינו גם כן לעלות מעלה מעלה במדרגות חדשות, בהשגות גבוהות יותר. זהו כוחו של היסוד, יכולת הקישור עם המעלה והמטה. כך למשל מופיע בזוהר הקדוש: "כגון צדיק דאיתמר ביה כי כל בשמים ובארץ, ותרגומו דאחיד בשמיא ובארעא".²⁷ הצדיק הוא אדם החי גם בשמים וגם בארץ, הוא זה שאוחז בשניהם ומשדכם זה לזה, מי שמזווג עליונים ותחתונים. מידתו של הצדיק, ספירת היסוד, יוצרת את החיבור שבין מעלה (זעיר אנפין) ובין מטה (מלכות), בין המקומות השמימיים שבחיים, ובין המקומות הארציים, הנפולים.

²⁶ עין בתורה ו' בליקוטי מוהר"ן.
²⁷ זוהר חדש, תיקונים, כרך ב, דף ע"ב ע"א.

ר' נחמן לוקח את מודל הצדיק ומבקש לכוונן אותו כמודל לעבודת ה' אישית: להפוך כל אדם לצדיק. הזוהר מלמד שוב ושוב כי ההצמדות והדבקות בשמיים בלבד, כמו גם בארץ בלבד, הינה חיסרון. מעלת הצדיק, בהקשר הזה, היא ביכולתו לעלות מעלה מעלה, כמו גם לרדת מטה מטה. לתת חיות לאנשים גדולים במעלה, כמו גם לפשוטי העם אשר נמצאים במקומות מטונפים.

גם לפי ר' נחמן מידת הצדיק הכרחית לעבודת ה', משום שהניתוק בין שמים וארץ הוא חיסרון כפול הן מצד השמיים והן מצד הארץ. אם נחזור לאמור לעיל, יכולת החיבור בין השמיים והארץ, היא היכולת לגלות אלוקות במרחב החיים הגשמי, לשדך בין העולם המלא מיצרים ובין מה שלמעלה מגדר וגבול. זהו הזיווג בו עסקנו לעיל, ליצור זיווג של המודעות אל המרחב האלוקי הגבוה שעלינו להתבטל אליו, ויחד עם זאת, לשמור על המרחב האנושי, על הקיום האנושי הפשוט, בכדי לאפשר ייחוד מלא של פנים בפנים שיביא להארה שלימה.

בפסקה זו עוסק ר' נחמן בסכנות הגדולות שנמצאות בעליות הגבוהות, ובלשון אחרת - הסכנה שיש באורות. ר' נחמן מוסיף ומתבטא אף באופן רדיקלי במיוחד. לטענתו, דווקא בשמיים יש סכנה גבוהה יותר 'לאבד' את א-לוהים: "אם אסק שמים שם אתה, אפילו בשמים שם יש הקדוש ברוך הוא, בכל עליה ועליה צריך למצוא שם הקדוש ברוך הוא".

למעשה, אם נעיין בפסוק שר' נחמן מביא, נראה כי הוא יוצר יחס מורכב בין השמים לארץ: בשמיים מוזכר הקב"ה כ'שם', כישות מרוחקת ובלתי מושגת, ואילו בארץ, בשאול, כישות שנוכחת באופן גלוי וברור. למרות אי-הנוכחות של הקב"ה בשמים, מסביר ר' נחמן, על האדם לחפש ולמצוא אותו. אמנם, פעולה זו אינה פשוטה כלל ועיקר, משום שהיא דייקא מאפשרת ומזמינה את הסכנה לאבד את החיבור אל הקב"ה עצמו. קביעה זו של ר' נחמן מעוררת מספר תמיהות: מדוע דווקא בעליות לשמים חדר ר' נחמן מאיבוד הקשר עם הקב"ה? לכאורה, סכנה זו טמונה דווקא בעולם החומרי הנמוך, ומה הקשר אל תחילת התורה אודות הגאווה והמלכות?

ננסה להבין את החששות של ר' נחמן דרך התבוננות בהגותו של הפילוסוף הנודע ניטשה:

לא הגובה - התהום הוא הנורא! התהום שם מבט נופל מטה והיד נשלחת מעלה. מסתחרר אז הלב מחמת כפל רצונו. הוי, רעי, הלא מנחשים אתם גם את הרצון הכפול אשר ללבי. הלא זהו התהום שלי והסכנה שלי, בהיות מבטי נופל מעלה וידי מבקשת לאחוז ולהישען - בעומק! אל האדם מרתק את עצמו רצוני, בשרשראות אני קושר עצמי אל האדם, כי נמשך אני מעלה אל העל-אדם: כי לשם רצוני האחר.²⁸

בניגוד לר' נחמן, שרואה את הסכנה בעליה לגובה, ניטשה רואה את הסכנה דווקא בירידה לתחתית, משום שהוא עצמו "נמשך אני מעלה אל העל-אדם: כי לשם רצוני האחר". ניטשה מנסה לצלוח דרך להתעלות אל מעל האנושיות המוגבלת וחסרת אונים. על כן, הסכנה היא התהום, היכולה להחזיר אותו אל נקודת החולשה שלו.

בניגוד גמור לניטשה, ר' נחמן מגלה במקומות הנמוכים את היופי של האמונה, ההכרה שאין עוד מלבדו. דווקא המקומות הללו, בהם נדמה כאילו אין א-לוהים, אפשר לגלות שישנו ודאי. אם כן, טרדתו של ר' נחמן אינה בסכנה שבירידות, אלא בסכנה שבעליות - האפשרות של עליה למעלה אל השמיים ואיבוד האמונה. מעשה זה יכול להיתפס, כניסיון להתעלות אל מעל הגבולות של האנושיות ולהחזיק מעצמך, ומתוך כך, לאבד חלילה את ההכרה שבאפסיות האדם, שבנקודת הביטול-אין הנעוצה בשורש קיומו. תפיסה כזו יוצרת מצב בו ממילא האדם יבקש לומר 'אני הוא המלך, אני ואין בלתי!'.²⁹

ממשיך ר' נחמן ומשיא עצה איך יכול האדם להינצל מן הגדלות הזאת, הבאה דייקא בתקופות הפורחות. זהו תפקיד הצדיק, כמו שכותב ר' נחמן בתורה אחרת:

וצריך הצדיק להראות לדרי מעלה, שאינם יודעים כלל בידיעתו יתברך, שזה בחי' השגה של מה, בחי' מה חמית מה פשפשת, בחי' איה מקום כבודו [...] היינו שלהגדולים במעלה בני עליה, בחי' דרי מעלה, צריך שיהיה כח להצדיק להראות להם ולגלות להם, שעדיין אינם יודעים כלל מהשם יתברך...²⁹

על הצדיק ללמד את אלו העולים במעלות כי לאן שלא יעלו עליהם לזכור 'איה מקום כבודו?', האם עכשיו 'אחזת' באלוקות? האם עכשיו אתה 'כן' מבין? האם יש לך יכולת?

²⁸ כה אמר זרתוסטרא, 'על פקחות האדם', עמוד 137.

²⁹ ליקוטי מוהר"ן תנינא, תורה ז'.

השאלות הללו, אשר צריכות להדהד ללא הרף, מחזירות את האדם אל נקודת הראשית שלו, אל נקודת האפסיות ואל ההכרה בכוחו המוגבל שלעולם יהיה כך. ידי המלך, בהן עוסק ר' נחמן, מחבקות ואוספות את האדם קרוב קרוב ומאידך מגבילות את המרחב האין סופי אל התחום המסוים בו יש יכולת ביד האדם להכיל את עוצמתו של המלך, את המגע איתו, את עוצמת הקשר שבניהם. ידי המלך, כמו המלכות, מגלות כמו שהן מכסות, אלו שתי תנועות שהינן למעשה תנועה אחת, הגילוי מתבטא בכיסוי המאפשר גילוי מתוקן.

מסכם ר' נחמן את התורה הזו כהרגלו בפסוק הכולל הכל:

וכשהולך לאדם שלא כסדר, זהו התנגדות הרצון, אני רוצה שיהיה כן הדבר, והדבר להיפך, שלא כסדר. וזה בחי' מלחמה, כי כל מלחמה הוא התנגדות הרצון, הוא בחי' שלא כסדר. וזהו, כי תצא למלחמה, כשהולך לך שלא כסדר, היינו התנגדות הרצון. ונתנו ה' אלקיך בידך, שיתבטל כל רצונות נגד רצונך, שילך לך כסדר כרצונך, אימתי כד, ושבת שביו. כשתהיה בבחינת מ"ה, כשתמשיך לך אלקות, הוי"ה במילוי אלפין. וזה פי' מחשבה, חשוב מ"ה, כשתקשר תמיד במחשבתך אלקותו. וזה בחי' מלך אסור ברהטים ברהיטי מוחין דילך וזהו, ושבת שביו, שתמשיך מ"ה בתוך מחשבתך, שתקשר אלקותו במחשבתך. כי כל דבר שנמשך ממקום גבוה, נקרא שבי, כל שכן עלית למרום שבית שבי. ועי"ז יתבטלו כל המלחמות וכל הרצונות נגד רצונך.

כאשר הולך לו לאדם שלא כסדר, סימן הוא לא כי איננו עוד ב'ביטול', חדל הוא מלזרום עם השפע והרצון האלוקי. על האדם לזכור שהינו למעשה 'מה', שאיננו כלום והמלך הוא השולט. על האדם לזכור שיש בו גאווה המונעת ממנו להתקדם בחיים. החיבור שבין החכמה ובין המלכות, בין ההכרה למעשה, ישחרר את הפקק ויאפשר לזרימה האלוקית להאיר לעולם כולו בכלל, ולו עצמו בפרט. אחר כל זה ישוב הסדר האלוקי על כנו, ו"יתבטלו כל המלחמות וכל הרצונות נגד רצונך".

רבנו של עולם, מה אומר מה אדבר מה אצטדק, פי אין מלה בלשוני הן ה' ירעת כלה, אחר וקדם צרתני ותשת עלי כפכה, פליאה דעת ממני נשגבה לא

אוכל לה", איך יזכה נער כמוני לבטל בחינת שלא כסדר לבחינת פסדר, במה יזכה נער כמוני לקשר עצמי בכל עת להשם? תברוך באמת, לקשר השם? תברוך במחשבותי תמיד, שאזכה בכל עת לחשוב בו? תברוך ולדבקה בו באמת, ולבטל עצמי וכל ישותי וכל תאותי ומדותי נגדו? תברוך בבטול גמור באמת ולהיות כאין וכאפס ממש, ולידע שפלותי באמת, עד שאזכה להיות בבחינת "מה" באמת, ולהתקשר ולהפלל בו? תברוך באמת עד שישוב הכל כסדר ויתבטלו כל הרצונות של כל המתנגדים והחולקים כנגד רצוני שיהיה כרצונך באמת. חומל דלים חוס וחמל נא עלי ועל כל ישראל, והושיענו מהרה למצן שמך וצוננו מעתה ברחמיך ובחסדיך הרבים והגדולים והנפלאים מאד מאד, לבטל כל הדינים והיסורים והמניעות והתאוות והבלבולים הנמשכין מבחינת שלא כסדר, ויתבטל ויכלל ויתהפך בחינת שלא כסדר לבחינת פסדר, עד שמעשה יתנהג עמנו הכל כסדר בגשמיות ורוחניות, בגוף ונפש וממון ולא יהיה כח לשום מונע ומעכב למנוע אותנו חס ושלום משום דבר שבקדשה. רבונו של עולם למדני דרכי הענוה האמתית, למדני איך לשבר ולבטל הגאונה שבלבי ודעתי ובכן באתי לפגוע ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שפעזרני ותושיעני בזכות וכח דרך התשובה שהמשיכו משה רבנו עליו השלום וכל הצדיקים אמתיים בעולם, שאזכה גם אנכי מעתה לשוב בתשובה שלמה לפגוע באמת ובלב שלם כי אתה יודע נפלאות הדרכים של תשובה שהמשיכו בעולם, שהורידו את עצמן וקשרו את עצמן עם הפחות שבפחותים, אפלו עם פחות כמוני בכל מקום שאני שם ועדין הם מקשרים עצמם עמי במקומי שאני שם עתה, ומצדם לא יבצר להוציאני מגלותי, ולהעלותי ולהכניסני לתוך הקדושה באמת, ולהעלות אותי מעלה מעלה רחם עלי ותצילני ברחמיך שלא יהיה פח לשום בחינת ירידה ולא לשום בחינת עליה לרחקני חס ושלום ממך כי לפעמים נתרחק האדם חס ושלום על ידי העליה שאתה מעלה אותו, דהינו על ידי רבוי העשר והטוב שאתה משפיע לו, או על ידי רבוי הדעת בידיעת רוממותך, פי רבוי האור מכהה צניו ומזיק לו חס ושלום על פן באתי לבקש ממך שתגן עלי בכסף, ותשמרני ותצילני ותגן בעדי שלא יזיק לי שום דבר, ולא אתרחק ממך לעולם, הן בבחינת ירידה חס ושלום אפלו בדיוטא התחתונה, אפלו בעשרה כתרין דמסאבותא חס ושלום, גם שם אזכה למצוא אותך תמיד, כמו שכתוב. "ומלכותו בכל משלה" והן בבחינת עליה, פאשר תרחם עלי ותצילני מעלה מעלה, בכל עליה ועליה אזכה למצוא אותך תמיד,

ואתקרב אליך תמיד בכל הבחינות בין בטיבו בין בעקו חס ושלום, בין בירידה בין בעליה, כמו שכתוב. "אם אָסַק שָׁמַיִם שָׁם אָתָּה וְאַצִּיעָה שְׂאוֹל הַנֶּגֶד" באִפְּן שְׂאֻזָּכָה לתשובה שלמה באמת מעתה ועד עולם, "ואני תמיד אֶיחַל, עד שִׁקִּיף וְיֵרָא ה' מְשָׁמַיִם".

אנא ה'נותן ליעף כח" עזרני לגמור רצונך באמת, הן מה שנוגע לי בפּרָט, הן מה שנוגע אל הכלל, עזרני למען שמך שִׁיגְמַר הַכֹּל כְּרִצּוֹנְךָ הַטּוֹב "ה' יגמור בעדי, ה' חסדך לעולם, מעשי יָרִיד אל תָרַף, יהיו לְרִצּוֹן אִמְרֵי פִי וְהִגִּיוֹן לְבִי לְפָנֶיךָ ה' צוּרֵי וְגוֹאֲלֵי", עוֹשֶׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו הוּא בְּרַחֲמָיו יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עֲלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן.³⁰

³⁰ ע"פ תפילה מ"א בליקוטי תפילות תנינא.